

Під редакцією
Умберто Еко

Харків
«Фоліо»
2015

Поява і розвиток міста (приблизно 750—264 рр. до н. е.)

Виникнення Рима

Крістіано Вільєтті

Навіть якщо залишаються сумніви щодо історії утворення Рима, що пов'язано з труднощами тлумачення археологічних даних і достовірністю літературних свідчень, які потрапили до нас, себто створених у значно пізніший період, ніж час, що нас цікавить, все одно можна з відносною впевненістю твердити, що доримський Лацій був утворений низкою укріплених міст, на першому місці серед яких має знаходитися Альба Лонга, характерними рисами якої були вірування, фабричне виробництво, узвичаєні похоронні обряди.

Стародавній Рим в усній творчості, писемності й археології

Виникнення Рима і перші століття його історії упродовж тривалого часу представляли і все ще продовжують представляти захоплюючий предмет досліджень — як для цілих поколінь учених, так і для звичайних шанувальників цієї теми.

Культура Середньовіччя, а пізніше ідеї гуманізму і Ренесансу — найвідоміший літературний текст «Міркування про першу декаду Тита Лівія» Нікколо Макіавеллі (1469—1527) — побачили в Стародавньому Римі і його історії, розказаній предками, незвичайний перелік моделей поведінки, політико-соціальну реальність, у якій зосередилися видатні приклади моральності, гідні наслідування нащадками.

У наступні епохи інтерес до виникнення Рима почасти змінився. Фахівці з цієї теми почали досліджувати переважно те, чи являється і в яких межах історія Стародавнього Риму, що дійшла до нашого часу, достовірною, тобто чи відповідають дійсності розповіді про ранній період міста Рима, залишені нам античними авторами. Значна частина літературної інформації, що дійшла до нас, — про перші століття Рима, — була зібрана письменниками, котрі жили набагато пізніше подій, викладом яких вони займалися. Два основні історичні античні твори, що розповідають про Стародавній Рим, тобто книжки «Історія Рима від заснування міста» Тита Лівія (59 р. до н. е. — 17 р. н. е.) і «Римська старовина» Діонісія Галікарнаського (I ст. до н. е.), з'явилися в період правління імператора Августа (63 р. до н. е. — 14 р. н. е.), трохи раніше ну-

льового року. Інші письменники (історики, а також ерудити, поети, філософи), що докладно розповідають нам про ранній період Рима, жили не раніше II—I ст. до н. е. Ці ж античні автори багаторазово повторюють, що їх історична реконструкція могла тільки частково ґрунтуватися на письмових свідченнях, оскільки в Стародавньому Римі писемність використовувалася мало; крім того, під час навали галлів, що її Рим зазнав у 390 р. до н. е., архіви римської держави, де зберігалися аннали історії міста, написані жерцями, в основному були знищені.

Труднощі, з якими зіткнулися античні автори при створенні своєї історії Стародавнього Риму, привели до того, що починаючи з XVII—XVIII ст. багато вчених були змушені розглядати твори Тита Лівія та інших авторів ретельніше, аніж вигадки за столом, історично недостовірні й наповнені казками і повчальним змістом, що мають мало спільного з реальними подіями в перші століття існування міста.

**Писемні джерела
й археологічні
дані**

Ця точка зору, що її називали надкритичною, мала успіх і знаходила відгук серед фахівців із Стародавнього Риму аж до шістдесятих-сімдесятих років XX ст. Виявлені в цей період численні археологічні знахідки епохи Стародавнього Риму, в т. ч. в інших центрах Лація, у багатьох випадках збігалися з тим, про що говорилося в античних письмових джерелах. Наприклад, виявили, що наприкінці VII ст. до н. е. район римського Форуму був брукованим, саме тоді, коли латинські автори розповідали про будівництво крамниць у тій зоні, і що у Форумі було побудовано кам'яну будівлю, де античні джерела розміщували будинок імператора, його двір. Пізніше інші розкопки показали, як будівельні роботи, що їх джерела приписують першим римським правителям, можуть представляти інтерес з точки зору порівняльного аналізу завдяки важливим знахідкам, виявленим на північних схилах Палатину, у Коміції й уздовж Священної дороги.

**Археологічні
розкопки і стародавні
джерела**

Численні збіги між античними письмовими джерелами та археологічними знахідками завдали нищівного удару прихильникам колишніх надкритичних позицій. У результаті стало спостерігатися більш довірливе ставлення до літературних творів. Документальне значення цих свідчень побічно було підкріплене і дослідженнями, проведеними антропологами культури, що займаються вивченням усної творчості нині існуючих співтовариств.

У Стародавньому Римі писемність використовувалася мало, отже, спогади про події, легенди, устрій, персонажі та цінності передавалися усно. Першоджерело, до якого античні автори мали звернутися при реконструкції перших століть Рима, було спадщиною колективною, високоавторитетною, нашарованою й укріпленою століттями. Вона передавалася з уст в уста аж до пізнього республіканського періоду й не була вигадана пізніше, де-небудь за столом. Єдина засторога — що ця традиційна спадщина, у силу способу творення, відбору і передачі, типових для усних розповідей (і це доводять антропологи), не змогла зберегти всі точні дати в тому хронологічному порядку, що зазвичай цікавить сучасних істориків.

**Історія
та антропология**

Проте наявні сьогодні в нашому розпорядженні джерела можуть допомогти нам досить чітко усвідомити інші аспекти давньоримської історії і суспільства, що їх усна творчість донесла до історіографів пізнього республіканського періоду й імперської епохи. Твір Тита Лівія, наприклад, за твердженням самого автора, насамперед, прагне показати читачеві: «якими були умови життя, якими звичаї, завдяки яким людям і якими засобами створювалася і розросталася імперія — у мирі і війні» (Тит Лівій, «Історія Рима від заснування міста», Передмова, 9).

Доримський Лацій

Писати про перші століття Рима — досить складна і делікатна справа; говорити ж про період, що передує появі міста, — ще складніше. Письмові джерела, які зберігають переказ про доримський Лацій, нечисленні і хронологічно знаходяться досить далеко від подій, про які йде мова, а їхній зв'язок з історією і суспільством того періоду вимагає постійного порівняння з археологічними знахідками, яких теж мало.

Найдавніші сліди постійного поселення на місці, де згодом виник Рим, ведуть до XVI—XIII ст. до н. е., періоду, від якого можна датувати появу поселень на території між Капітолієм і районом поблизу Тибру, де виник Тваринний ринок.

У той історичний період в Італії, головним чином у її апеннінській частині, існували маленькі співтовариства, що часто селилися на пагорбах, однаково ховали померлих, виготовляли вручну металеві і керамічні вироби, за типом і стилем дуже подібні

Культурна єдність

«апеннінської цивілізації»

між собою. Археологи розглядають окрему схожість форм виробництва як показник істотної культурної єдності між тими співтовариствами, що, можливо, входили в так звану «апеннінську цивілізацію». Цивілізацію, яка між XII і XI ст. до н. е.

розпалася, проте, на користь розвитку інших культурних співтовариств. Останні характеризуються яскраво вираженими відмінностями щодо форм виробництва, а також тим, що селилися вже в більш великих центрах.

У цей процес диверсифікації співтовариств Центральної Італії залучена і лаційська територія на південь від Тибру, де на стику XI і X ст. до н. е. виявляється звичай кремації померлих, останки яких ховають у більш-менш типових урнах конічної форми з дрібними глиняними предметами і мініатюрними статуетками.

Важко пояснити це цікаве археологічне явище, яке свідчить про появу лаційської культури (чи, можливо, її можна було б назвати латинською), відмінної від інших суміжних з нею культур. Античні джерела, як відомо, пов'язували появу латинського суспільства з приходом у Лацій чужоземних народів і, зокрема, троянців під керівництвом Енея, які, можливо, об'єдналися з місцевим населенням.

Якщо було б помилковим розглядати ці розповіді (зокрема, найвідомішу з них — «Енеїду» Вергілія) як історичний факт, то безперечним, як знову підтверджує археологія, є те, що в момент переходу від попередніх «апеннінських» звичаїв до подальших Лацій вочевидь розвивав торговельні відносини з мікенськими містами, що залишили деякі археологічні сліди. Таким чином, не можна виключити, що деякі контакти з народами егейської території спричинили культурні зміни співтовариств, що населяли Лацій.

Незважаючи на способи, які привели до появи лаційської культури XI ст. до н. е., безперечним залишається той факт, що в наступні періоди — але до заснування Рима — у Лації існують постійні поселення, жителів яких вирізняють з приналежності до однієї етнічної ідентичності, відправна точка якої — у храмі Юпітера Лаційського на горі Альбано. Як свідчить філософ Гай Пліній Другий, більше відомий як Пліній Старший (приблизно 23—79): «Там були [...] у Лації відомі укріплені міста: Сатрик, Помецій, Скаптія, Політорій, Теллени, Тіфати, Ценон, Фікана, Крустумерій, Америкіла, Медуллія, Корнікул, Сатурнія (де зараз знаходиться Рим), Антиполь — де зараз знаходиться Янікул і є частиною Рима — Антемна, Камерин, Коллація, Амітерн, Норба, Сульмон, і в них був звичай ділити м'ясо на горі Альбано з народами Альби — альбанамі, езоланамі, ацієнсамі, аболанамі, боветанамі, боланамі, кузуетанамі, коріоланамі, фіденатами, форетамами, ортенсамі, латиньєнсамі, лонганамі, манатами, макралами, муньєнсамі, нуміньєнсамі, оліколанамі, оттоланамі, педанамі, полетауринами, кверкветуланамі, сіканамі, сісоленсамі, толеріньєнсамі, тутьєнсамі, вімітелларами, велієнсамі, венетуланамі, вітелленсамі» («Природнича історія»).

Виникнення лаційського співтовариства

Отже, доримське лаційське співтовариство складається із сукупності укріплених міст, на першому місці серед яких — Альба Лонга. До його складу входять інші співтовариства (народи), що часто ідентифікуються за місцем їхнього проживання (наприклад, фіденати проживають у майбутній Фідені, тоді як велієнси обживають майбутній римський пагорб Велія).

Населення міст

Якщо вірити свідченням Плінія, первісна римська територія являла собою союз укріплених міст, як-от Антиполь і Сатурнія. Останній, розташований на Капітолійському пагорбі, об'єднався з деякими народностями, що раніше були частиною громади Альба Лонги.

Перекази про появу Рима, які можна прочитати в творах античних авторів, з цього погляду збігаються з уривком Плінія. Дійсно, вони приписують дії засновника Ромула і його брата Рема до земель Палатинського пагорба, який, до появи Рима, описується, як одна з найбільш віддалених і периферійних територій від Альба Лонги. Там мешкали скромні пастухи, як-от Фаустоло, який потайки вигодував двох маленьких близнюків — синів Марса і мешканки міста Альба Реї Сільвії, щоб урятувати їх від смерті за вказівкою підступного Амулія, царя Альби.

Див. також: *Період царів, с. 26; Римська республіка, с. 38; Занепад республіки, с. 82; Август — засновник імперії, с. 119;*

Рід Юліїв-Клавдіїв: зміцнення імперії і витоки християнства, с. 127;

Римська релігія, с. 470; Анналістика та технічна література часів Августа, с. 818;

Упорядкування світу: наука, поезія, ораторське мистецтво від династії Флавіїв до Траяна, с. 839.

Період царів

Крістіано Вільетті

Між серединою VIII і кінцем VI ст. до н. е. Римом керували обрані царі, наділені найширшими повноваженнями в політичній, військовій, юридичній і релігійній сферах. Воєнні конфлікти, завоювання територій, розвиток торговельних відносин з іншими співтовариствами згодом приводять до організаційних змін у політико-адміністративній і соціальній сферах Рима, який у кінці царського періоду стане найважливішим центром античного Лація.

Заснування міста

Суперечки про хронологію заснування Рима, про порядок його створення, про примітивні форми політичної і соціальної організації були і залишаються досить палкими, а в деяких аспектах — усе ще незавершеними.

У шістдесяті роки XX ст. шведський археолог Ерін Горстат (1897—1988) на підставі повного аналізу археологічних матеріалів, наявних у його розпорядженні у той час, висунув гіпотезу, що Рим, вірогідно, був заснований на початку VI ст. до н. е. — близько 575 року. Через декілька років після публікації роботи Горстата нові знахідки в районі римського Форуму змусили багатьох учених зсунути дату можливого заснування міста на пізніший час — до середини VII ст. до н. е. Однак обидві гіпотези сходилися в тому, щоб не приймати античну хронологію, відповідно до якої Рим був заснований близько середини VIII ст. до н. е. А дата, запропонована мислителем Марком Теренцієм Варроном (116—27 рр. до н. е.), вказувала на 753 р. до н. е. і мала численних прихильників.

На початку дев'яностих років минулого століття археолог Андреа Карандіні (1937) опублікував перші результати розкопок, проведених на північних схилах Палатинського пагорба, де були виявлені сліди стіни із сирої глини. Вона знаходилася якраз у тому місці, де Ромул, за античними джерелами, накреслив священний кордон Рима. Це цікаве відкриття підштовхнуло археологів до проведення додаткових розкопок у районі римського Форуму, і поступово проявилися археологічні нашарування приблизно того самого часу, що і стіна на Палатинському пагорбі. Ці знахідки розташовувалися в тих місцях, де, як запевняють античні джерела, перші царі здійснювали будівельну діяльність.

В останні роки археологічні дані переконали багатьох учених знову зсунути хронологію появи Рима на пізніший час, ґрунтуючись, головним чином, на відомій нам давній хронології.

Примітивні структури Рима: політика і релігія

Античний переказ зберіг нам імена семи царів Рима: Ромул (упродовж декількох років ділив царювання із сабінянином Титом Тацієм), Нума Помпілій, Тулл Гостилій, Анк Марцій, Тарквіній Пріск (Древній), Сервій Туллій, Тарквіній Гордий. Сім царів правили 244 роки, у середньому — по 35 років кожний. Такий період царювання, досить